

GENERALSTABSVERKET

OM GUSTAF ADOLFS KRIG

Generalstaben: Sveriges Krig 1611—1632. Bd 1: Danska och ryska krigen. Bd II: Polska kriget. Bd III: Tyska kriget intill mitten av januari 1631. Stockholm, 1936.

OM MAN efter bästa förmåga försökte överblicka hela världshistorien för uppletandet av ett stort, betydelsefullt, sant episkt och mänskligt tilltalande ämne på den politiska historiens plan — ett ämne så pass dokumenterat att det kunde göras till föremål för ingående skildring och samtidigt så pass överskådligt att den litterära, respektive vetenskapliga, uppgiften överhuvud läte sig tillfredsställande bemästras —, så skulle man förmodligen, även med helt kosmopolitisk inställning, finna få som kunde mäta sig med det Generalstaben här tagit upp till grundlig behandling. Stora ämnen av något så när antydd art lider förvisso historien ingen brist på, men hos de flesta kan man finna ett eller annat element som hindrar dem från att te sig fullt idealiska. Folkvandringar och korståg, till exempel, rinna ut i sanden och ha ingen sådan enhet som den stora ledande personligheten skänker; Hannibalskriget har en sådan enhet men är från den enkla mänskliga sympatiens ståndpunkt en sorglig disharmonisk historia; Alexanders och Karl den Stores livsverk ha alla episka förträffligheter och sluta dessutom lyckligt, men på grund av källornas otillräcklighet förbli de, i väsentliga stycken, summariska och halvt mytiska ting; Hohenstaufernas glansfulla epos, buret inte av en personlig men av en stor dynasti, sjunker i mörker och intighet, med klagorop hos Dante som ett sorgset eko ur det kaos som kom efter; Napoleonepoken lämnar i fråga om storhet och betydelsefullhet ingenting övrigt att önska, men huvudpersonen är där oroande problematisk och alstrar stundom en plågsam ovisshet om huruvida han i grunden är att fatta som styckets hjälte eller bov.

Från alla sådana brister är ämnet Gustaf Adolf fritt. Inte endast är det från början till slut proppfullt av stor handling och stor betydelse — en betydelse som slutligen vidgar sig till att

omfatta hela Europa; därtill kommer att det ej ens lider av den olägenheten att vara tragiskt. Efter hand som handlingen framskrider mot vidgade horisonter, blir den alltmera markerat framgångsrik; och den hjärtevinnande och i allo storslagna hjälten går bort som Alexander, mitt i sin lycka och med stora perspektiv alltjämt öppna framför sig, samt till råga på allt med kvarlämnade medhjälpare som förmå hålla de höga affärerna någorlunda vid makt.

Nalkas man med nationellt betonade känslor, förökas naturligtvis ämnets tilldragande kvaliteter ytterligare högst väsentligt. Ett obskyrt och folkarmt rike, som hittills med nöd hållit sig uppe mellan företagsamma grannar, lyfter sig, som en sorts nordiskt Makedonien, under loppet av tjugo år till en bländande och tidigare helt otänkbar politisk position. Ett folk som hittills aldrig åstadkommit någon som på allvar skulle kunna kallas fältherre (med den halvt i mytens dimmor svepte Engelbrekt såsom enda möjliga undantag) frambringa nu tidens ojämförligt största kapacitet på området och finner på grund därav sig självt och världen åtskilligt ändrade samt tar, efter att som hastigast ha hunnit orientera sig bland nya möjligheter, ett fast grepp i skägget på själva Habsburg. En lappad och svältfödd krigsmakt, som hittills haft det ytterst brydsamt i vardagskrigen mot danskar och »hackats som höns» av polacker, stövlar nu bak sin väldige herre med jämnmod ut i allsköns krävande kontinentala vidlyftigheter, bland vilka det hastigt blir en självklarhet att man bör stå sig bra.

På grund av detta och mera breder sig för eftervärlden en gång för alla ett solskensskimmer över den historiska scenen på vilken Gustaf Adolf uppträder. För de agerande själva var naturligtvis detta skimmer tämligen utspätt, i regel helt obefintligt. Nöd och elände rådde som oftast i landet, befolkningen kved under pålagor och utskrivningar, magistrater och landshövdingar jämrade sig ungefär som senare under Karl XII, bönderna rapporterades flerstädes äta bark, långa inrikes inkvarteringar av ostyrig värvad utländsk soldatesk tyngde svårt, det inhemska krigsfolket dog som flugor i lifländska och ostpreussiska förläggningar. Men medvetandet om allt detta spelar med nödvändighet föga roll för den sentida betraktarens instinktiva helhetsintryck. Allting mynnade till sist ut i makt och härlighet för en tid framåt, och detta lyckliga slut sprider självfallet sin glans över det hela, i lika hög grad

som Gustaf Adolf själv förmedelst sin personlighets storhet från början gör.

Såväl på grund av sin betydelse som sina allsidigt tilldragande egenskaper är sålunda detta ett ämne som i sanning förtjänar sin utförliga behandling; och Generalstaben har tydligen gått till verket fast besluten att göra sitt arbete så grundligt som möjligt. Redan ur rent kvantitativ synpunkt ter sig verket tilltaget efter heroiska mått. De tre föreliggande banden rymma ungefär 1,850 innehållsrika sidor text, jämte bilagda kartor och skisser; och dessa tre utgöra dock endast en första hälft av totalverket; ty det tyska kriget, som knappt kan sägas ha börjat på allvar vid tredje bandets slut, kräver naturligtvis ett utrymme långt större än de tidigare. Principiellt är detta verk helt annorlunda upplagt än det i fråga om omfångsrikhet någorlunda jämförliga stabsverket om »Karl XII på slagfältet»; ty detta sistnämnda var, såsom dess undertitel betonade, en studie i slagtaktik och höll sig därför väsentligen till bataljer och därmed sammanhängande höjdpunkter i den krigiska verksamheten samt lät trista och långrandiga ting däremellan sjunka undan; medan däremot detta tar sitt ämne i dess totalgestaltning och samvetsgrant, alltifrån Kalmarkriget, följer det militära förloppet steg för steg, nästan dag för dag skulle man kunna säga. Och eftersom Sveriges krig under detta skede voro tämligen kontinuerliga fenomen — med små stilleståndsperioder som väsentligen användes till putsandet av vapen och lappandet av munderingar innan nästa omgång tog vid — och den krigiska verksamheten sålunda, direkt eller indirekt, var det ojämförligt dominerande elementet för såväl folk som konung, måste självfallet en allsidig skildring av Sveriges krig under denna tid komma att i sina olika utgreningar behandla så gott som hela det statsliga området överhuvud, med folktillgång, vapentillverkning, kopparkonjunkturer, värningsmarknad och mera sådant.

Nu vore det förvisso ytterst obilligt att påstå att man här blir snålt regalerad rörande sådana ting; tvärtom torde läsaren i gemen — särskilt i fråga om utskrivningsstatistik och styrkebesked — få till livs ungefär så mycket han tål, eller mera. Men likväl är det märkvärdigt att man i hela denna mäktiga flod av militär statistik och organisationsdetaljer hittar så sparsamma upplysningar rörande ett par ej oviktiga ting, nämligen vapen och föda. I ett av de inledande kapitlen, »Sveriges stridsmedel», skildras

Sveriges militära inrättningar från Gustaf Vasa fram till år 1620, och ett antal uppgifter om beväpning finnas där; t. ex. att eldhandvapen fram till slutet av 1500-talet utgjordes av s. k. rör och halvhakar, »närmast motsvarande den kontinentala arkebusen», och att den första blygsamma importen av musköter ägde rum år 1592. Om nu läsarens kunskaper rörande den kontinentala arkebussens dåtida hanterlighet och effektivitet råkar vara en smula dimmig, så är man ju inte mycket hjälpt med den citerade upplysningen; och någon beskrivning av hur pass mycket bättre muskötten var, eller rörande graden av dess beryktade otymplighet med gaffel och annat, tycks inte låta sig uppletas i verket. Nu lär ju Gustaf Adolf, enligt vad historikerna bruka meddela, ha infört vissa förbättringar rörande muskötten, gjort den lättare och tagit bort gaffeln, till ökande av skotthastigheten; men under den löftesrika rubriken på andra bandets tredje kapitels första underavdelning — »Det militära reformarbetets återupptagande» — finner man ingenting rörande den saken. Förmodligen kom denna förbättring ganska sent: i ett av Oxenstierna uppsatt »Förslag till ett fälttåg ifrån den 1 maj 1623...», som finns i första bandet av hans skrifter, figurera ännu musköterna med gafflar; men hur som helst hade någon sorts beskrivning av den dåtida muskötten, vare sig i ursprungligt eller förbättrat tillstånd, liksom också av den dåtida piken, ryttarpistolen och andra dylika viktiga instrument, kunnat vara välkommen nog. Emellertid är det ju möjligt att allt sådant kommer i ett senare band.¹ Angående de famösa läderkanonerna har jag endast lyckats finna en notis i förbigående, att de prövades och kasserades under det preussiska fälttåget; förmodligen voro de därför mycket dåliga, men kanske de ändå kunde varit värda ett par raders sakkunnig beskrivning i ett verk som detta.

Det kunde också varit roligt, åtminstone för läsare som ha en svaghet för konkreta mänskliga ting, att få några upplysningar om hur den svenske soldaten utspisades; ämnet är väl inte så alldeles oviktigt i de militära sammanhangen. Sverige var fattigt, och antalet soldater att livnära för förhållandevis stort; såsom man därför kan vänta, tyda tillgängliga tecken på att kronans kaka vid denna tid var ytterst karg, med en sammansättning som näppeligen skulle entusiasmera nutida näringsfysiologer. Den

¹ Enligt prospektet skall tillägsband 2 helt ägnas åt vapentechnikens utveckling.

(Red.)

stora manskapsavgången i garnisoner och vinterkvarter, stundom stegrad till det ohyggliga och i genomsnitt mångfaldigt större än den som vållades av fiendens vapen, kan väl förmodas ha i ej ringa grad vållats av undernäring; denna avgång synes nämligen alltid ha varit värst vid de inhemska trupperna, som hade mindre möjligheter än de värvade att förmedelst egna inköp eller hotfullt brummande göra sin matsedel dräglig. I Oxenstiernas olika förslag till fältstater på 20-talet (i första bandet av hans skrifter och brev) hittar man en hel del i ämnet; proviantartiklarna äro där mjöl, ärter och gryn, salt, sill och strömming, stundom med en tillsats av en måttlig kvantitet smör jämte en uttalad förhoppning av Oxenstierna att man av resurser i fiendens land må kunna »något späda uti»; vilket nog inte blev mycket så länge kriget fördes i Lifland. Detta innebär alltså en kost av bröd, gröt, sill och vatten, som kan antagas ha blivit påfrestande i längden även för den mest förnöjsamme. Fram mot slutet av decenniet ljusna förhållandena något: fläsk och öl börja figurera i förslagen, naturligtvis inte till daglig spis men dock som en strålande ljuspunkt då och då i kvarterens trista vattengrötsmonotoni. I Tyskland, framför allt efter Breitenfeld, kom därpå, åtminstone tidvis, ett tredje skede, med stekta oxar och Braunschweigmumma, »gott Rhenvin och Neckarvin och allt det bästa kejsarriket kan bjuda» (enligt överste Monro), »kallskål i stormhatten med vin och semla» (enligt Salvius) och mera sådant. Längre fram, på Banérs tid, sedan Tyskland ätits tomt, fick soldaten kanske oftast, åtminstone i garnisonerna, vara nöjd med gröten och brödknallen igen. Om dylika ting kunde man gärna ha fått höra något litet, till omväxling med de rikligt tilltagna utredningarna rörande manskapsstatistik och regementsorganisationer.

Angående verkets huvudinnehåll, redogörelserna för strategiska planer och skildringarna av fälttågen, är det naturligtvis utslutet för en lekman, vars begrepp om strategi är skralt, att åstadkomma något kritiskt värdeomdöme i sak. Men man kan i det fallet lugnt lita på den kompetens som här varit verksam; allt vittnar om den mest utomordentliga samvetsgrannhet, grundlighet och objektivitet; varjämte alla illustrationer, kartor och skisser äro en glädje att betrakta. Någon för den objektiva vetenskapligheten mer eller mindre störande patriotisk känslolinställning — som ämnet lätteligen kunde inbjuda till och som en generalstab a priori kunde förmodas vara speciellt utsatt för — har här inte

tillåtits att på minsta sätt göra sig märkbar: allt är sober redogörelse och sträng fakticitet.

Sträng vetenskap, utan någon som helst upplivande krydda, har emellertid, ej minst på det historiska området, en tendens att bli svårtuggad för den vanlige läsaren; och det vore överdrivet att påstå att föreliggande verk hör till de lättlästa. Till en del beror detta på en egenskap hos all krigshistoria av den strikta sorten, nämligen att den blir långtråkig i samma mån som den blir alltför hänsynslöst detaljerad. Det finns ting som gärna bli mera medryckande ju mera utförligt de beskrivas — brottmål, framstående boxningsmatcher, egenartade levnadslopp, skandaler och åtskilligt annat —; men dit hör inte krigshistoria, särskilt inte när det mänskliga elementet helt skjutes i bakgrunden och all vikt lägges på det strategiska, statistiska och principiella. Under det man här, såsom av god vilja upptänd läsare, arbetar sig fram genom alla gedigna utredningar om förberedelser, politiska totalsituationer, ofullgångna planer, organisatoriska ting, topografiska detaljer och strategiska överväganden, når man ej sällan fram till ett tillstånd av abstraktionsöverfyllighet, påminnande om det som studiet av Hegels filosofi vållade hos Schopenhauer: ett tillstånd vari man knappt märker att någonting överhuvud händer i framställningen, beroende på att i dessa serena strategisk-statistiska regioner så gott som intet finns kvar av de mänskliga element som (även om de ofta för den strikte vetenskapsmannen te sig endast som kuriositeter, utan förbindelse med de stora kausalsammanhangen) dock alltid förbli historiens högst nödvändiga salt och peppar.

De personer som förekomma i detta verk äro många, och de som spela betydande roller äro inte få; men kände man dem endast från detta verk, skulle de alla förbli färglösa företeelser. Någon än så summarisk karakteristik, eller ens antydning om eventuell personlig egenart, har jag endast hittat i ett enda fall, nämligen Wallenstein. I övrigt införas de såsom på förhand givna storheter, och man skymtar dem sällan eller aldrig såsom individualiteter, inte ens Gustaf Adolf själv. Inte bara han, utan även sådana förstaplansfigurer som Jacob de la Gardie, Evert och Gustaf Horn, Banér, Herman Wrangel, Tilly och andra voro väl-eljest i verkligheten ganska särpräglade personligheter, ett förhållande som stundom torde ha inverkat på krigiska förlopp lika mycket som den rena strategins principer. Det furiösa, översvallande och

genialiska elementet hos Gustaf Adolf finner man här föga spår av; så t. ex. har ett av hans allra mest storslaget karakteristiska utbrott, ett av de bästa ting som veterligen någonsin sagts kungar emellan, nämligen då han i Ulfsbäcks prästgård, efter åtskilligt pokulerande med den något vrängsinte Kristian, uppbrusande förklarar för denne hur han och kejsaren skola taga varandra vid öronen, inte ansetts värt att citera, ehuru det väl dock speglar en sida av hans stämning inför de tyska perspektiven, bortsett från vad det ger av hans egenart.

Denna markerade skygghet för det personligt konkreta kan illustreras med ett annat litet exempel. I striden vid Dirschau, i augusti 1627, blev Gustaf Adolf som bekant sårad av det skott av vilket han allt framgent »bar lod i livet»; och Oxenstiernas noggranna redogörelse för blesyren citeras där: »Tu finger från strupen i halsen på högra sidan, så att lodet gick över axelbenet och fastnade över skulderbladet i musklerna, så att armen slog i höjden.» Några månader tidigare samma år, vid det nattliga försöket tvärs över Weichsel mot skansen Käsemark ovanför Danziger Haupt, fick han också ett lika farligt tillbud, och Oxenstierna har lämnat en lika noggrann redogörelse för detta: »Och i det samma slog sig olyckan till att H. K. M:t, stående i båten, blev själv skjuten med ett lod snett i buken; varöver H. K. M:t icke visste annat än att lodet var gånget in uti inälvorna, rodde till lands och fordrade folket av igen... Men så är Gud till tackandes, att det som efter ämnet haver varit farligt likväl nådigare är avgången, i det lodet fastnat i det feta.» Här har Oxenstiernas konkreta beskrivning tydligen tett sig betänklig, ty denna gång citeras den inte; allt som nämnes är att kungen blev sårad och att skadorna voro av ofarlig beskaffenhet. Likväl skulle man ju kunna förfäktat att till och med upplysningen att kulan fastnade i det feta är ytterst betydelsefull och tankeväckande: om kungen varit vid mindre gott hull, hade kulan gått längre in och Sverige gått miste om sin storhetstid.

Anmärkningar som dessa äro förmodligen småaktiga och kanske från andra temperaments synpunkt meningslösa; i varje fall äro de av harmlös art och beröra inte på minsta sätt verkets rent vetenskapliga kvaliteter. Man får också betänka att det inte kan vara så lätt att vara skrivande generalstab: en sådan kan ju inte gärna umgås med sina ämnen fullt så obesvärat som vanliga skribenter. En gång vände sig en nyanställd ledarskribent i »The

Times», som ännu inte hunnit fullt sätta sig in i denna tidnings förnämnt allvarliga inställning och ton, till chefredaktören med följande fråga: »Sir, how do you say 'a jolly good fellow' in a leading article?» Varpå svaret blev: »Sir, you do not say such tings there.» Detta verks författare skulle kunna säga ungefär detsamma om en del av de små påpekanden jag här gjort.¹

¹ En isolerad och ganska mikroskopisk sak kan kanske vara värd en not. I personregistren till andra och tredje banden säges om Sir John Hepburn, den berömde anföraren för Gröna Regimentet (det regemente skottar i Gustaf Adolfs tjänst, från vilket engelska arméns äldsta linjeregemente, »The Royal Scots», räknar sin härstamning) att han 1636 blev marskalk av Frankrike. Denna uppgift, som stammar från James Grants »Memoirs of Sir J. H.» (på svenska med titeln »Gustaf Adolfs skotska krigare») och därifrån upptagits på flera håll, torde inte vara riktig. Grant säger att Ludvig XIII gav befallning att diplom som marskalk av Frankrike skulle utskrivas åt Hepburn, att denne därpå stupade innan diplom och stav hunnit fram, och att han begrovs med marskalksstav på kistlocket. Samtidigt eiterar han emellertid ett brev av Richelieu, skrivet efter Hepburns död, vari kardinalen kallar Hepburn överste. Att en man med diplom utskrivet och marskalksstav på kistlocket skulle kallats överste av Richelieu, förefaller omöjligt; däremot är det tänkbart om en *maréchal-de-camp* (motsvarande generalmajor), vilket Hepburn verkligen synes ha blivit. Grant är ofta i sin bok illa underrättad, och man kan knappt bygga på hans uppgifter. Slår man upp en pålitlig lista över Frankrikes marskalkar, finns inte Hepburn där: under åren 1633—36 utnämmdes endast en ny marskalk av Frankrike, nämligen ingen mindre än den gamle Maximilien de Béthune, hertig av Sully.

Fans G. Demptson